

Spatially differentiated dynamism of urban retailing in the context of the transition

Prostorově diferencovaná dynamika maloobchodu v kontextu transformace města

Ondřej MULÍČEK

Masarykova univerzita, mulicek@geogr.muni.cz

Abstrakt

V příspěvku bude diskutován vztah mezi vývojem maloobchodní sítě a transformací městských funkčních a sociálních struktur. Změny maloobchodní sítě jsou zde chápány jako soubor indikativních procesů, jejichž prostorová diferenciací je vázána na rozdílnou transformační dynamiku jednotlivých míst/zón města. Relevantní empirická část práce bude přitom vycházet z dat průzkumů maloobchodní sítě na území města Brna mezi roky 1997 a 2009. Naznačený přístup umožní v konkrétní případové studii Brna dílejší interpretaci obecné urbánní transformace skrze dynamiku vývoje spotřebních vzorců.

Keywords: retail, post-industrial city, transition

Klíčová slova: maloobchod, post-industriální město, transformace

1. Úvod

Cílem příspěvku je ilustrovat post-industriální transformaci prostorové struktury bývalého socialistického města skrze změny maloobchodní sítě. Pozornost je věnována především vývoji nové prostorové organizace města založené na spotřebě, výrazně odlišné od tradičního funkčního uspořádání města průmyslového. Transformační proces je charakteristický prostorově diferencovanou intenzitou – vytváří se tak mozaika zahrnující jak stabilizované funkční prostorové struktury, tak místa či zóny s vysokou transformační dynamikou. Zpracování výsledků šetření maloobchodní sítě mezi lety 2000 a 2009 nám na příkladu města Brna umožní zachytit nejvýznamnější prostorové vzorce maloobchodních změn a částečně interpretovat novou mapu spotřeby v post-industriálním městě.

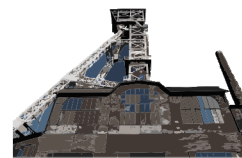
1. 1 Post-socialistická a post-industriální transformace

Post-socialistická městská transformace je složitým souborem nejen prostorových procesů, navíc zarámovaná změnami souvisejícími s nastupující post-industriální vývojovou fází měst. Celá řada studií upozorňuje na komplexitu, strukturální vícečetnost a dočasnost procesů či prostorových konfigurací nazývaných jako post-socialistické (např. Stenning 2005, Musil 1992, Kovács 1999, Sýkora 2000). Geografický výzkum v intencích konceptu post-socialistického města tak nevyhnutelně zahrnuje soubor vzájemně provázaných témat, která nutně reflektují (prostorovou) setrvačnost celé řady socialistických struktur (Dingsdale 1999). Podoba post-socialistické transformace v globálních kulisách post-industriálního věku je výsledkem často místně specifické

konfigurace socialistických či dokonce pre-socialistických funkčních a fyzických struktur, která následně ovlivňuje kvalitu, intenzitu a prostorové rozmístění nových investic.

Spotřební služby nebyly nikdy hnacím motorem socialistické urbanizace. Na nízkou diverzitu služeb v socialistickém městě poukazuje koncept „under-urbanization“ (Szelenyi 1996), stejně tak je zmiňována dominantní role průmyslové produkce pro organizaci prostoru a denní rutiny socialistického města (Byrne 2002, Saunders 1985, Stenning 2004). Typickými rysy prostorového rozložení spotřeby v socialistickém městě byla (1) silná dominance městského jádra, (2) jasně vyjádřená vícestupňová hierarchie nákupních okrsků, (3) podvybavenost sídlištních celků (Szczyrba 2006).

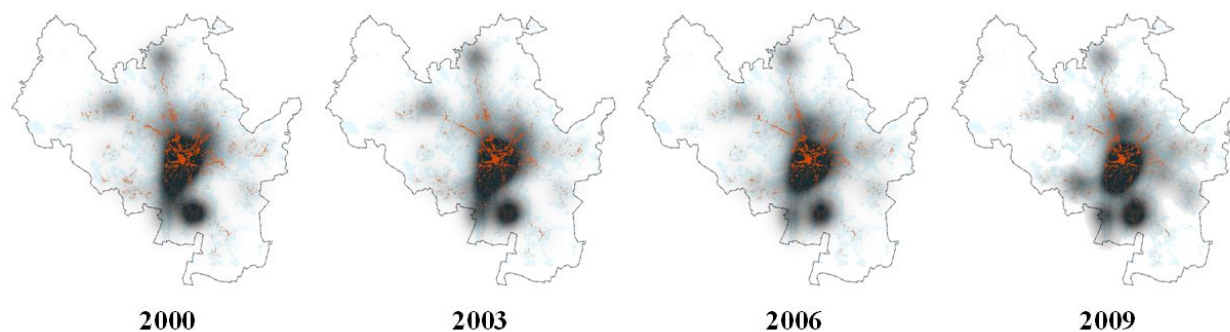
Nástup post-industriální etapy vývoje měst přinesl vedle ostatního i zvýšené dopady rostoucí spotřeby do denní rutiny městského života. Nové služby a zboží produkují nová místa spotřeby, která se často stávají novými organizačními jádry života města a často také ohnisky napětí mezi starými a novými městskými strukturami (Herschel 1999, Crewe 2000). Wu (2003) či Kreja (2006) chápou produkci nových spotřebních míst jako prominentní rys soudobé městské post-industriální a post-socialistické transformace. Je to spotřeba, která se nyní stává městotvorným prvkem a která dává nový význam jednotlivým městským prostorům a místům. Do těsné prostorové souvislosti se tak v řadě případů dostávají procesy de-industrializace a terciarizace; post-industriální prostorový vzorec spotřeby je částečným odrazem a novým naplněním původního prostorového rozložení průmyslové produkce (Kiss 2002).

2. Vývoj maloobchodu ve městě Brně

V období socialismu bylo Brno městem s jedním z největších deficitů maloobchodní vybavenosti v rámci státu (Szczyrba 2006). Neoddiskutovatelná byla maloobchodní centralita městského historického jádra, které se v roce 1989 podílelo přibližně 30 % (údaj pro katastrální území Brno-střed) na celkové prodejní ploše v Brně – v roce 2009 se tato hodnota snížila na 6 %. Řada sídlišť patřila mezi nedostatečně vybavená prvky občanské vybavenosti.

Vývoj 90. let sledoval v segmentu maloobchodu v Brně vývojovou trajektorii podobnou vývoji v ostatních českých městech vyšší populační velikosti. V první etapě došlo napravení maloobchodní vybavenosti socialistického období. Masivní nástup nových maloobchodních jednotek spojený s prudkým nárůstem jejich počtu a celkové prodejní plochy byl typický zejména pro tzv. atomizační fázi kulminující v pol. 90. let.

Obr. 1: Rozložení maloobchodních jednotek v Brně v rozmezí let 2000 a 2009

Zdroj: Průzkum malobchodní sítě na území města Brna 2000, 2003, 2006, 2009

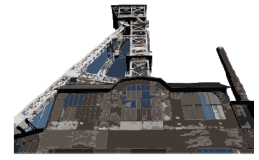
V druhé polovině 90. let pak došlo k zahájení tzv. koncentrační fáze spojené s příchodem prvních velkoformátových prodejen provozovaných většinou mezinárodními maloobchodními řetězci. Růst počtu malých obchodů probíhal po nějakou dobu paralelně s koncentračním vývojem provázeným nárůstem podílu velkých prodejen na celkové prodejní ploše, nicméně už od roku 2003 dochází k úbytku celkového počtu maloobchodních jednotek za setrvalého růstu celkové prodejní plochy (mezi lety 2003 a 2009 se snížil počet maloobchodních jednotek o více než 600 prodejen, zatímco celková prodejní plocha narostla o téměř 150 000 m² na hodnotu 660 000 m²). Základní prostorovou konfiguraci maloobchodu v Brně lze charakterizovat jako dvoujadernou; z hlediska počtu jednotek je dominantním městské jádro, nicméně při zvážení prodejní plochou vyvstává silná pozice jižního sektoru města. Jak je patrné z obrázku 1, toto základní prostorové rozložení je v období let 2000 – 2009 poměrně stabilní.

2. 1. Diferencovaný prostorový vývoj maloobchodu

Pro pochopení diferenciaci maloobchodu na intra-urbánní úrovni bylo přikročeno k definici dílčích oblastí na území města a sledování maloobchodní dynamiky v těchto územních typech. K prostorovému přiřazení empirických dat byly použity celkem tři odlišné přístupy k regionalizaci městského prostoru. V rámci morfogenetického členění města bylo vymezeno 6 zón vnitřně homogenních především z hlediska charakteru zástavby; pomocí postupů faktorové a shlukové analýzy

bylo dále vymezeno 6 oblastí s odlišnými ukazateli vázanými na obyvatelstvo a bytový fond a konečně z hlediska funkční strukturace bylo území Brna rozděleno na 6 funkčních typů dle převahy pracovní či bytové funkce (viz obr. 2). Současně byl poměrně heterogenní soubor maloobchodních jednotek omezen na 4 úzce definované sortimentní kategorie za účelem zjištění případné vazby mezi typem sortimentu a typem územní jednotky. V rámci prostorové analýzy byly tedy ze základního souboru vybrány prodejny s plošně náročným typem sortimentu (převážně autosalony, stavebniny, prodejny nábytku, apod.), prodejny se specializovaným sortimentem (reprezentován pro účely šetření prodejny výpočetní techniky), prodejny uspokojující denní potřeby obyvatelstva (potravin a drogerie) a jako čtvrtá sortimentní kategorie prodejny substandardní, tj. maloobchodní jednotky vnímané jako okrajové (zastavárny, second-hand, zlevněné zboží, apod.).

Výsledky analýz potvrdily v případě plošně extenzivního sortimentu jeho vazby na pracovní funkční typ v zóně vnitřního a širšího vnitřního města; v přepočtu na obyvatele pak dominuje zejména v sociálně deprivovaných oblastech. Specializovaný sortiment je prioritně vázán na funkční typ pracovních míst v terciéru ve vnitřním městě s dominancí v sociálním typu středního a vyššího sociálního statusu. Stejně jako v následujícím případě potravin lze v hodnoceném období 2000 – 2009 zaznamenat pokles prodejních ploch v těchto typických lokalitách, patrně ve prospěch velkoformátových prodejen či v důsledku rozvoje

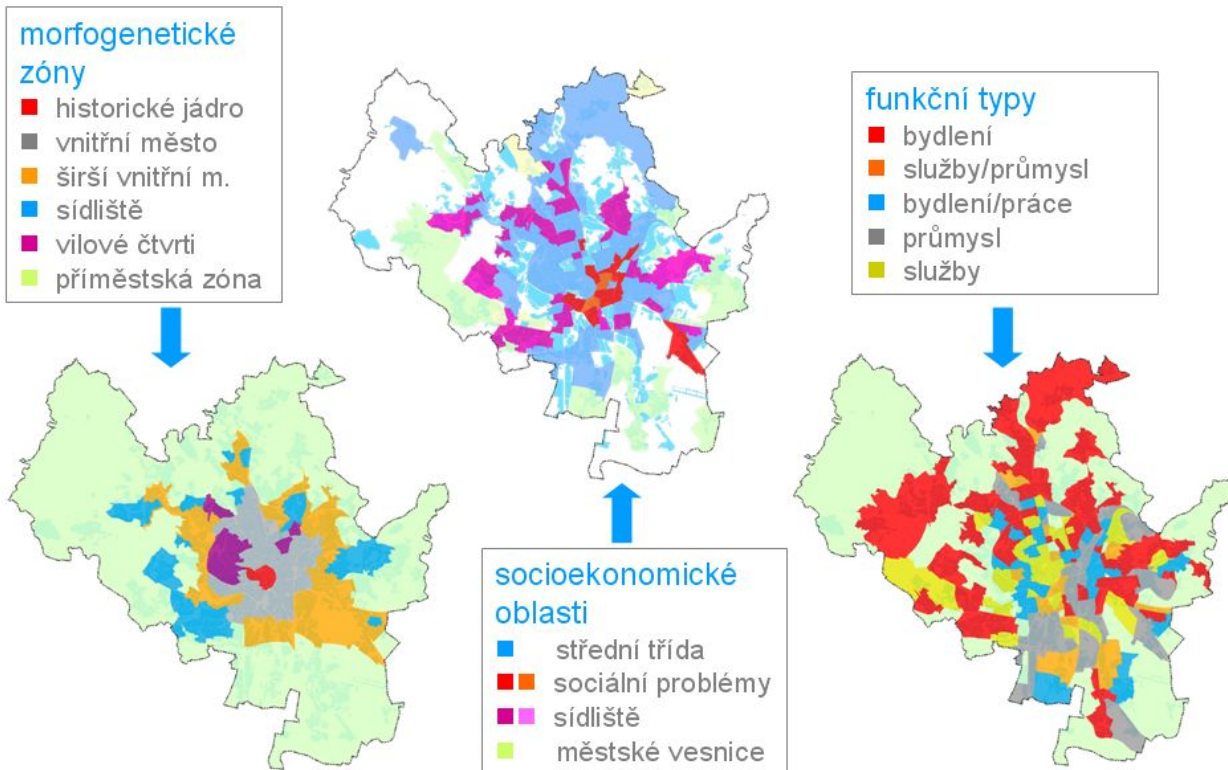

internetového prodeje. U sortimentu denních potřeb a zejména v jeho potravinovém segmentu je patrný pokles počtu maloobchodních jednotek a postupné snižování podílu na celkové prodejní ploše. Ačkoliv jde o plošně nejrovnoměrěji rozmístěný typ sortimentu, přesto lze najít zřejmou preferenci funkčního typu bydlení. Vedle nárůstu ploch v příměstské zóně jako důsledku výstavby velkoplošných prodejen lze od roku 2003 pozorovat i postupnou nápravu maloobchodního deficitu v sídlištních územních jednotkách. Substandardní sortiment vykazuje tendenci ke shlukování ve funkčních typech bydlení či smíšeném typu bydlení/práce ve vnitřním městě, stejně jako v případě plošně náročného sortimentu je relativně silně zastoupen s sociálně deprivovaných oblastech vnitřního města. Zajímavým je nárůst počtu prodejen tohoto typu v rámci území historického jádra města; do jisté míry jde o vývoj komplementární k oslabování pozice centra jako nákupního okrsku celoměstského významu. Pokud se jedná o dlouhodobý trend, lze spekulovat o procesech tzv. second-handizace městského

jádra ilustrujících erozi konceptu monocentrického města.

2.2 Stabilita maloobchodních struktur v čase

Geokódovaný soubor maloobchodních jednotek pro jednotlivé roky realizovaných šetření umožnil dále sledovat délku fungování každé jedné konkrétní prodejny, tj. zachytit míru stability, resp. fluktuace v souboru prodejen po sledované desetiletí. Jako nejstabilnější lze označit oblasti konsolidovaného bydlení střední třídy v rámci vnitřního a širšího vnitřního města – mezi jednotlivými šetřeními došlo průměrně k obměně méně než 50 % maloobchodních jednotek. Naopak pás urbanistických obvodů zahrnujících pracovní a obytné funkční typy navázané na staré pracovní okrsky vykazoval nejnižší míry stability prodejen v čase, kdy docházelo k průměrné změně až 70 % středního stavu prodejen. Podobné míry fluktuace izolovaně dosahovala i vybraná sídliště.

Obr. 2: Morfogenetické zóny, socio-ekonomické oblasti a funkční typy vymezené na území města Brna
Zdroj: vlastní šetření, SLDB 2001

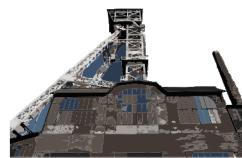
3. Shrnutí

Pokud klasifikujeme vznik a charakter prostorových struktur, stěží lze oddělit vliv rektifikačních procesů typických pro post-socialistická města od globálních rámcových procesů, které určují vývoj evropských měst od průmyslové minulosti k současné post-industriální etapě. Vývoj maloobchodní sítě je dobrým příkladem pro demonstraci kombinovaných efektů těchto dvou skupin

procesů. Vybrané tendence lze považovat za trvalejšího charakteru. Oslabování role městského jádra lze chápat jako součást širší problematiky re-centralizace post-industriálního města, pokud oprávněně zpochybníme často apriori naznačovanou vazbu mezi suburbánním maloobchodním růstem a úpadkem centrálně lokalizovaného maloobchodu. Na druhou stranu celá řada dokumentovaných prostorových dynamik maloobchodu může být ve smyslu konceptu post-

XXII SJEZD ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI OSTRAVA 2010

socialistického města považována za dočasné fenomény, jejichž vznik a intenzita jsou podmíněny specifickými podmínkami setrvačných socialistických struktur. Vývoj maloobchodu v sídlištích je z velké části kompenzací socialistického deficitu, stejně tak maloobchodního boom v průmyslových a sociálně problémových okrajích vnitřního města kapitalizuje dočasné vakuum v optimálním využití de-industrializovaných ploch. Můžeme tak spekulovat o vznikající duální struktuře spotřeby v post-socialistickém městě; na jedné straně nová místa spotřeby, jejichž lokalizace je založena na globálních korporátních strategiích, na straně druhé velký počet maloobchodních struktur, dočasných co do formátu a lokalizace a poměrně hluboce zakotvených v lokálním kontextu minulých (průmyslových) struktur.

Použité zdroje:

- BYRNE, D. (2002): Industrial culture in a post-industrial world: The case of the North East of England. *City*, 6, č. 3, s. 279-289.
- CLARKE, D. B. (2003): *The Consumer Society and the Postmodern City*. Routledge, London, 208 s.
- CREWE, L. (2000): Geographies of retailing and consumption. *Progress in Human Geography* 24, č. 2, s. 275-290.
- DINGSDALE, A. (1999): Budapest's built environment in transition. *GeoJournal* 49, č. 1, s. 63-78.
- HERRSCHEL, T. (1999): The changing meaning of place in post-socialist Eastern Europe: Commodification, perception and environment. *The Geographical Journal* 165, č. 2, s. 130-134.
- KISS, E. (2002): Restructuring in the Industrial Areas of Budapest in the Period of Transition. *Urban Studies* 39, č. 1, s. 69– 84.
- KREJA, K. (2006): Spatial imprints of urban consumption: large-scale retail development in Warsaw. In: Tsenkova, S., Nedovic-Budic, Z. (eds.): *The Urban Mosaic of Post-Socialist Europe: Space, Institutions and Policy*. Physica-Verlag, Heidelberg, s. 253 – 274.
- MUSIL, J. (1992): Změny městských systémů v postkomunistických společnostech střední Evropy. *Sociologický časopis* 28, 4, pp. 451-461.
- Průzkum maloobchodní sítě na území města Brna 1997, 2000, 2003, 2006, 2009. Centrum pro regionální rozvoj – Masarykova univerzita Brno.
- SAUNDERS, P. (1985): Space, the City and Urban Sociology. In: Gregory, D., Urry, J. (eds.): *Social Relations and Spatial Structures*. Macmillan, London, s. 67-89.
- STENNING, A. (2004): Urban change and the localities. In: Bradshaw, M., Stenning, A. (eds.): *East Central Europe and the Former Soviet Union*. Prentice Hall, Harlow, s. 87 – 108.
- STENNING, A. (2005): Post-socialism and the changing geographies of the everyday in Poland. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 30, č. 1, s. 113-127.
- SÝKORA, L. (2000): Post-communist city. In: Jazdzewska, I. (ed.): *XII Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Miasto postsocjalistyczne-organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany*, Uniwersytet Łódzki, Komisja Geografii Osadnictwa i Ludności PTG, Łódzkie Towarzystwo Naukowe. Łódź, s. 41-45.
- SZCZYRBA, Z. (2006): *Geografie obchodu – se zaměřením na současné trendy v maloobchodě*. Univerzita Palackého v Olomouci, 90 s.
- SZELENYI, I. (1996): Cities under socialism – and after. In: Andrusz, G. ; Harloe, M.; Szelenyi, I. (eds.): *Cities after socialism: Urban and regional change and conflict in post-socialist societies*. Blackwell, Oxford, s. 286-336.
- WU, F. (2003): Transitional cities. *Commentary. Environment and Planning* 35, č. 8, s. 1331-1338.

Adresa autora:

Mgr. Ondřej Muliček, Ph.D.
Geografický ústav
Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity
Kotlářská 2
602 00 Brno
mulicek@geogr.muni.cz